

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN
HISTORICKÉ VĚDY – ČESKÉ DĚJINY
TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE (autoreferát)

Marta Edith HOLEČKOVÁ

**Universita 17. listopadu (1961–1974) a její místo v československém vzdělávacím
systému a společnosti**

The University of 17th November (1961–1974) and its position in Czechoslovakian educational
system and society

Praha 2017

školitel: Mgr. Jaroslav CUHRA, PhD.
konzultant: prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc.

Úvod

Na počátku šedesátých let byla v Praze založena vysoká škola pro zahraniční studenty – Universita 17. listopadu. Tato instituce stojí ve středu mého badatelského zájmu a její důležitost a pozoruhodnost spatřuji v dále rozvedených skutečnostech, které mi dovolily formulovat tři okruhy otázek. Prvním okruhem jsou podoby vzájemného soužití zahraničních studentů s většinovou společností, jejich přijímání a způsoby, jimiž byli konfrontováni s fungováním tuzemského života. Druhým pilířem mé práce jsou institucionální dějiny.¹ Mým záměrem bylo vytvořit sevřený text, který by přinášel popis vlastního fungování univerzity a její role v československém vysokoškolském prostředí a zároveň by téma otevíral pro další možné zkoumání. Třetí oblastí mého tázání je snaha nalézt odpověď na otázku, proč byla Universita 17. listopadu vytěsněna z kolektivní paměti. Různých „bílých míst“ v bádání o soudobých dějinách komunistického Československa existuje jistě celá řada a není to samo o sobě pozoruhodné. Jsou témata, která prozatím nezaujala žádného badatele k hlubšímu zkoumání, nebyla po nich „společenská poptávka“, nebyly dostupné prameny či prostě nebylo zřejmé, jak takové téma uchopit. Domnívám se nicméně, že případ University 17. listopadu je odlišný a že je na místě mu věnovat odbornou pozornost. Problematice migrace a integrace cizinců, vztahů socialistických zemí s rozvojovými zeměmi a s tím související akademické výměně a šíření idejí se v současnosti věnuje několik mezinárodních výzkumů, například „Socialism goes global“ a ELITAF.² Myslím si, že český příspěvek může obohatit tyto debaty právě prostřednictvím analýzy konkrétní vysoké školy a jejího fungování.

Škola vznikla podle vzoru moskevské Univerzity družby národů Patrice Lumumby a její existence byla přímým dokladem vzrůstajícího zájmu československé zahraniční politiky o dekolonizovaný svět. Přicházející studenti totiž pocházeli především z Afriky, Asie a Latinské Ameriky, tedy z oblastí, které se v této době ve velké míře zbavovaly koloniální nadvlády, nebo procházely vnitřními proměnami souvisejícími s bipolárním rozdělením světa. Solidarita se třetím světem a internacionalismus byly přítomné v dobové oficiální rétorice a případ této vysoké školy ukazuje, jaký dopad měly v praxi a jak na ně reagovala společnost. Postupné opadání takto motivovaného zájmu československé zahraniční politiky bylo posléze jedním z důvodů, proč byla v polovině sedmdesátých let univerzita zrušena. Studenti sem přicházeli i nadále, ale již jim nesloužila žádná centralizovaná instituce. A především zmizela možnost studovat v angličtině a francouzštině vybrané obory, koncipované podle potřeb rozvojových zemí.

Československo mělo pro takovýto účel výhodnou polohu a již z prvorepublikového období pěstovalo tradici diplomatických a hospodářských kontaktů se zeměmi těchto regionů. Lze se domnívat, že Praha byla studenty ze zemí třetího světa pokládána za Západ – nikoliv podle tehdejší geopolitické mapy, ale spíše životním stylem, úrovní kultury, zdravotnictví a podobně. Československo také postrádalo koloniální minulost a nemělo imperialistické ambice. Mohlo být také proto vnímáno jako země, kde se zdařile buduje nové společenské uspořádání – socialistická

¹ WEINBERGER, Ota: *Inštitucionalizmus. Nová teória konania, práva a demokracie*. Bratislava 2010.

² Projekt univerzity v Exeteru „Socialism goes global“ se zabývá podobami různých strategií, které používaly socialistické státy při ovlivňování rozvojových zemí, viz socialismgoesglobal.exeter.ac.uk/; francouzský projekt ELITAF, zaštitěný Fondation Maison de Sciences de l'Homme, se zaměřuje na africké elity a studenty studující v zemích někdejšího východního bloku, viz <http://www.fmsh.fr/recherche/24205>. Situaci ve východním Německu přibližuje publikace sestavená Quinnem Slobodianem nazvaná *Comrades of Color*.

společnost – a i to zřejmě přispívalo k jeho atraktivitě. Domnívám se, že právě tyto faktory měly zásadní váhu při rozhodování o založení vysoké školy pro zahraniční studenty právě zde.

K tématu mě přivedla náhoda – s problematikou jsem se setkala dvakrát v tak nepravděpodobných souvislostech, že to zaujalo mou pozornost. K prvnímu setkání došlo při cestování po Turecku, Sýrii a Jordánsku na počátku nultých let. Ve starodávném syrském přístavním městě Latákie jsem byla, spolu se svými dvěma spolucestovateli, na ulici náhodně oslovena místním mužem středního věku. Plynulou češtinou se nás zeptal, zda snad náhodou nepocházíme z Československa. Na naše udivené přitakání reagoval smíchem a ujištěním, že Čechy prostě pozná. Následovalo pozvání do jeho domácnosti a vyprávění bohatýrských historek z dob studií na počátku sedmdesátých letech na Vysoké škole veterinárního lékařství v Brně. S nostalgií vzpomínal na Československo, které již nikdy poté nenavštívil. Ačkoliv studoval v Brně, je pravděpodobné, že absolvoval přípravný jazykový kurz zajišťovaný Universitou 17. listopadu.

Druhým zásadním momentem byl rozhovor s katolickou publicistkou a aktivistkou Michaelou Freiovou, činnou též v disentu.³ Rozhovor jsem vedla na podzim roku 2007 kvůli své diplomové práci o českém katolickém samizdatu.⁴ Tato žena, která nemohla podle svých slov kvůli rodinnému původu po maturitě studovat na vysoké škole, hovořila o tom, že se jí šance na vysokoškolské vzdělání nečekaně otevřela ve druhé polovině šedesátých let. Tehdy byla díky svému jazykovému talentu přijata na obor překladatelství a tlumočnictví na Universitě 17. listopadu. Jak ukazuji dále, o škole jako celku, nikoliv o translatoologii, hovořila spíše s despektem. Pro mě bylo překvapující, že se člověk s „nevhodným kádrovým původem“ mohl octnout právě na této vysoké škole.

Kromě dvou osobních zážitků probudila můj badatelský zájem i četba článků novináře a historika Petra Zídka v sobotní příloze Orientace deníku *Lidové noviny* z let 2003 až 2008.⁵ Ty vyvolaly mou zvědavost a hlubší zájem o cizince studující v době studené války v Československu a o Universitu 17. listopadu, která byla založena právě pro jejich potřeby. Svou práci se pokouším v ucelené podobě popsat dějiny této instituce, protože o této škole bylo v publikovaných textech až doposud obtížné cokoliv zjistit. Navíc je poskytování stipendií studentům ze zemí třetího světa i dnes tématem, kterým se zabývá současná česká zahraniční politika ve svých strategiích rozvojové pomoci a v této souvislosti může být inspirativní zohledňovat minulou zkušenost.

V počátcích svého bádání jsem v literatuře nacházela – pokud vůbec – jen letmé a mlhavé zmínky. Ucelenější informace bylo možné čerpat jen z jedné kapitoly, kterou této univerzitě věnoval Petr Zídek v knize pojednávající o diplomatických vztazích Československa se zeměmi frankofonní Afriky.⁶ Zídek si všimá University 17. listopadu právě proto, že byla jednou z mnoha institucí, které spoluvytvářely mechanismus československé zahraniční politiky. Vedle ní uvádí stranický aparát, ministerstvo zahraničních věcí, první správu Sboru národní bezpečnosti, ministerstvo zahraničního obchodu, ministerstvo národní obrany, instituce zabývající se vědeckým výzkumem Afriky, formálně nevládní organizace (Revoluční odborové hnutí, Československý svaz mládeže,

³ Rozhovor s Michaelou Freiovou vedla Marta Edith Holečková 11. září 2007, soukromý archiv autorky.

⁴ Knižně viz: HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Praha 2009.

⁵ Dubček osnoval puč v Ghaně, 16. srpna 2003; Kde revolucionáři přicházeli o iluze, 10. září 2005; České snění o černé Africe, 29. března 2008 a další. Aktualizované, opravené a rozšířené články vyšly knižně ZÍDEK, Petr: *Češi v srdci temnoty. Sedmadvacet historických reportáží o prvním čtvrtstoletí vlády komunistů*. Praha 2013.

⁶ ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Praha 2006, s. 37–43.

Československý červený kříž, Ústřední radu družstev a jiné), mezinárodní kryptokomunistické organizace (Mezinárodní svaz studentstva, Mezinárodní organizace novinářů, Světová odborová federace, atd.) a další státní instituce. Z jeho pojetí tedy vyplývá role univerzity jako jednoho z článků, jímž československá zahraniční politika působila za hranicemi republiky a snažila se tam jejím prostřednictvím budovat a upevňovat svůj vliv.

Univerzita zde fungovala sice jen relativně krátkou dobu, od roku 1961 do roku 1974, ale předpokládám, že byla ve své době nepřehlédnutelná. Sídlila v centru hlavního města, vyučovala na ní řada významných osobností z jiných vysokých škol a vědeckých pracovišť a byla určena specifické skupině studentů, s vizáží na středoevropské poměry velmi exotickou. Univerzita se navíc brzy po svém založení otevřela i československým studentům ke studiu překladatelství a tlumočnictví; tento obor má právě zde své kořeny. Přesto o Universitě 17. listopadu neexistují v odborné ani jiné literatuře téměř žádné zmínky a není ani příliš reflektována zkušenost vzájemné kulturní výměny.

Současná translologie se ke svým základům hlásí jen velmi zdrženlivě. V nedávno publikované vzpomínkové knize *Slovo za slovem*,⁷ kterou na základě dvaceti sedmi rozhovorů s překladateli nejstarší generace sestavil ředitel Ústavu translologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Stanislav Rubáš, se o vzniku tohoto oboru vůbec nehovoří. Zmínka o Institutu překladatelství a tlumočnictví, který vznikl na konci šedesátých let v rámci University 17. listopadu z její dřívější katedry, se objevuje jen v medailoncích jeho někdejších vyučujících Josefa Forbelského a Františka Fröhliche. Lze samozřejmě namítnout, že vybranou skupinu tvoří lidé, kteří vystudovali filologické obory již v poválečném období a pracovali v nakladatelských redakcích na překladech krásné literatury. Nicméně založení nově pojatého oboru – translologie – a specializovaného pracoviště na počátku šedesátých let je zde zcela opomenuto.

Současný obraz

V dnešním obecném povědomí je stopa po existenci této školy přítomná v podobě, která je z velké části pravděpodobně ovlivněna výpovědí Josefa Frolíka,⁸ zaměstnance československé rozvědky, který na konci šedesátých let emigroval a dal se do služeb CIA. O své činnosti v československých službách vydal podrobné svědectví, které je ovšem ze své podstaty problematické.⁹ O univerzitě hovoří ve stručné samostatné kapitole, kterou uvedl patetickým tvrzením: „nemohlo být pravděpodobně větším zneuctěním památky Jana Opletala a stovek dalších studentů, kteří byli zavlčeni do nacistických táborů, než založení University 17. listopadu“. V následujícím textu tvrdí, že mezi příjemci stipendií ze zemí třetího světa byla i skupina lidí „nad určenou kvótu“. Tito lidé byli prý „vytipovaní československou rozvědkou v jednotlivých zemích a v Praze školení ve špionážním řemesle“.¹⁰ Z dalšího vyprávění vyplývá, že škola byla z velké části vytvořena jako určité krytí pro záměry tajných služeb a že tedy není třeba připisovat jí jako takové nějaký další význam.

⁷ RUBÁŠ, Stanislav (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*. Praha 2012.

⁸ FROLÍK, Josef: *Špión vypovídá*. Kolín nad Rýnem 1982, s. 183–190.

⁹ TOMEK, Prokop: Josef Frolík – muž na nepravém místě, *Securitas Imperii* 8/2002, s. 183–202.

¹⁰ FROLÍK, Josef: c. d., s. 183.

Frolík dále uvádí některá jména důstojníků rozvědky, kteří „měli univerzitu na starosti“. Mezi jmény se objevuje i prorektor pro politickovýchovnou práci a docent základů marxismu-leninismu Vladimír Štěpánek,¹¹ který měl mít hodnost majora. Údaj se mi bohužel nepodařilo ověřit, protože v Archivu bezpečnostních složek k němu neexistuje žádný archivní materiál, takže nelze zjistit zda byl Štěpánek do tohoto prostředí například tajně vysazen. Nebylo by nicméně překvapivé, kdyby byla tato informace alespoň zčásti pravdivá. Otázkou zůstává, jaké by byly v takovéto roli jeho úkoly a cíle.

Kromě „cvičení ve špionážním řemesle“ byla dle Frolíka část studentů cvičena v „teroristické činnosti a ve vedení partyzánské války“, k čemuž podle jeho tvrzení sloužily dvě vily v Praze-Bubenči a využíván byl také vojenský prostor Jince. Dále se zmiňuje o demonstracích před zastupitelskými úřady západních zemí, které „byly jedním z úkolů agentury mezi studenty“.¹² Petr Zídek¹³ Frolíkova tvrzení nerozporuje a několikrát na něj v různých souvislostech odkazuje.

Ač nepopírám zájem tajných služeb o zahraniční studenty a nově vzniklou instituci, nepokládám přeci jen za příliš pravděpodobné, že by pro tyto své účely potřebovaly budovat instituci, která byla veřejná, viditelná a ve sdělovacích prostředcích se o ní otevřeně hovořilo. Československá rozvědka měla a používala spoustu dalších prostředků, jimiž pracovala a vytvářet speciální veřejnou instituci by přeci jen bylo poněkud nápadné. Navíc je nezanedbatelné, že absolvent univerzity v zemi socialistického bloku mohl být ve svém domácím prostředí *a priori* podezřelý, pokud nepocházel ze země explicitně se hlásící k socialismu a spolupráci se Sovětským svazem.

Možnosti československé rozvědky počátku šedesátých let ukazuje například historik Prokop Tomek,¹⁴ když detailně popisuje, jakým způsobem probíhala spolupráce československé a kubánské tajné služby. Tento příklad dokládá nenápadnou a utajenou operativní spolupráci: revolucionáři původem z různých států třetího světa, vycvičení na Kubě, byli do Československa dopravováni speciálně zřízenou leteckou linkou a Prahu používali jako zastávku na své další cestě do latinskoamerických států a v pozdějších letech též na Blízký východ, protože v této době existovalo jen málo možností, jak Kubu nenápadně opustit. Tomek se zmiňuje o tom, že cesty některých skupin, složených především z politických funkcionářů, byly vyřizovány Světovou odborovou organizací, Mezinárodním svazem studentstva nebo přímo Ústředním výborem KSČ.¹⁵ Problematika je natolik interpretačně náročná a prameny k jejímu zkoumání jsou navíc obtížně dostupné či již neexistují, že jsem se rozhodla tento aspekt ve svém bádání neotvírat a zvolit si perspektivu jinou.

Univerzita si pravděpodobně již v době své existence získala „podezřelou“ pověst. Frolíkova knížka vyšla pochopitelně až na počátku osmdesátých let, navíc byla vydána v zahraničí, a nelze proto přeceňovat její vliv. O Univerzitě 17. listopadu jako o „učilišti pro špióny a teroristy“ hovoří ve své monumentální práci o Filozofické fakultě Univerzity Karlovy také Josef Petráň,¹⁶ který tuto

¹¹ FROLÍK, Josef: c. d., s. 184.

¹² Tamtéž, s. 190.

¹³ ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská...*, c. d.

¹⁴ TOMEK, Prokop: Akce MANUEL, *Securitas Imperii* 9/2002, s. 325–333.

¹⁵ TOMEK, Prokop: Dům, v němž bydlel i Guevara. Historie konspiračního bytu „Venkov“. *Paměť a dějiny* 3/2016, s. 30–40.

¹⁶ PETRÁŇ, Josef: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během*

skutečnost pokládal za jakési tehdejší „veřejné tajemství“. Heslo „teroristická příprava“ jako označení University 17. listopadu se také objevuje v „lexikonu lidové tvořivosti“ Jana Nejedlého a Jakuba Šofara.¹⁷ Je otázkou, zda se jim podařilo zachytit skutečné dobové označení, či se jedná o charakteristiku novější. Podobné přízvisko zaznělo také ve výpovědi Michaely Freiové,¹⁸ z níž také vyplývalo, že tato „pravda o univerzitě“ vyšla najevo až později, zřejmě tedy až po listopadu 1989. V dalším vyprávění hovoří ale také o tom, že řada tamních vyučujících měla „pochybný kádrový profil“ a jinde by jen stěží hledala uplatnění.

Také někdejší pedagožka a redaktorka studentského listu *Fórum zahraničních studentů* Dagmar Vaněčková vzpomínala na jedné straně na to, že si díky kontaktům s cizími studenty z exotických zemí rozšiřovala obzory, což bylo podle jejího mínění zvláště cenné v zemi obehnané ostnatým drátem, v níž bylo „cestování výsadou nemnohých, všestranně spolehlivých a prověřených“,¹⁹ zároveň však připouští,²⁰ že univerzita přitahovala zájem různých tajných služeb. V jejích dvou nepříliš dlouhých vzpomínkových textech je zjevné napětí mezi jednoznačně pozitivními zážitky spojenými s prací, v níž spatřovala smysl, byla obklopená inspirativními lidmi a která jí naplňovala, a špatnou pověstí, „temnou stránkou“ školy, kterou tehdy nevnímala či si jí nepřipouštěla. Negativní obraz o „teroristech a špionech“ vychází pravděpodobně do určité míry z odmítnutí oficiální internacionální a antikoloniální rétoriky režimu a má zřetelné rasistické a xenofobní podtexty.

Pokud se v současné publicistice objevuje zmínka o Univerzitě 17. listopadu, bývá kromě odkazů na „špionáž a terorismus“ spojována s kádrově prověřenými a vládnoucí ideologií věrnými studenty. S podobnou narážkou se můžeme setkat kupříkladu v recenzi Aleny Zemančíkové na knihu *Mé dětství v socialismu*, zveřejněné v internetovém *Deníku Referendum*:²¹ „Dostat se na pedagogickou fakultu nevyžadovalo zdaleka takovou prorežimní aktivitu jako dostat se třeba na Univerzitu 17. listopadu nebo na práva.“ Již příklad Michaely Freiové ale ukazuje, že škola mohla poskytovat prostor i lidem, kteří byli jinak na okraji společnosti. Proto jsem ve svém bádání zvolila perspektivu obrácenou dovnitř univerzity, ukazující její fungování, obsah výuky a její recepci zdejší společností.

V souvislosti s přízviskem „teroristická“ pro tuto školu musím upozornit ještě na jednu nejasnost. Domnívám se, že povědomí o terorismu jako společenské hrozbě se objevuje až od sedmdesátých let v souvislosti s rozšířením či zintenzivněním toho typu boje v masovém měřítku v Evropě. V této době se radikalizovala irská a baskická separatistická organizace, došlo k únosu a zavraždění jedenácti izraelských sportovců na mnichovské olympiádě v roce 1972 a ke vzniku extrémistické Rote Armee Fraktion (RAF), bojující prostředky „městské guerilly“ v západním Německu. Označení University 17. listopadu za „teroristickou přípravku“ vzniká tedy pravděpodobně až na sklonku její existence či po jejím zrušení a je zavádějící.

Lze se ovšem domnívat, že terorismus a špionáž splývají v jedno a že jakýkoliv příchozí

komunistického experimentu (1948–1968–1989). Praha 2015, s. 54.

¹⁷ NEJEDLÝ, Jan – ŠOFAR, Jakub: *Po práci legraci. Lexikon lidové tvořivosti z dob socialismu*. Praha 2016, s. 146.

¹⁸ Rozhovor s Michaelou Freiovou vedla Marta Edith Holečková 11. září 2007, soukromý archiv autorky.

¹⁹ VANĚČKOVÁ, Dagmar: Na Univerzitu 17. listopadu. Z mého deníku občasníku, *Listy* 2/2014, s. 45–48.

²⁰ VANĚČKOVÁ, Dagmar: Dvě žluté knihy, *Listy* 2/2011, s. 48–51.

²¹ ZEMANČÍKOVÁ, Alena: Jaké to bylo dětství? *Deník Referendum* 30. prosince 2014.

student či politický aktivista ze země třetího světa, který nějakou dobu tehdy pobýval v Československu, byl zdejší veřejností vnímán jako revolucionář, který usiluje o změnu poměrů ve své domovině, a je to tedy potenciální špión či terorista. Nechci zastírat, že škola byla pravděpodobně prostředím, v němž docházelo ke kontaktům mezi studenty a vyučujícími s tajnými službami a rozvědkou. Každý stát si buduje tajnou službu a v dobovém kontextu je očekavatelné, že člověk vybavený dobrou znalostí cizích jazyků je pro tyto složky státního aparátu atraktivní. Univerzita také dbala na přípravu československých expertů vyjíždějících do rozvojových zemí a jejich úkoly mohly být různorodé. Je také možné, že zvláštní úkoly byli svěřeny právě těm vyučujícím, kteří měli problematický kádrový či rodinný původ, i když se dá spíše předpokládat, že jejich přítomnost na Universitě 17. listopadu byla spíše volbou z nouze, protože znalost cizích jazyků nebyla tehdy zdaleka běžná. Bez vyučujících hovořících anglicky, francouzsky a španělsky nebyla existence univerzity myslitelná a je tedy možné, že „kádrové problémy“ některých z nich sice ustoupily z pragmatických důvodů stranou, ale zároveň jim byla věnována zvýšená pozornost tajné policie.

V jedné zprávě StB z počátku šedesátých let²² je zachyceno, že právě „bývalí lidé“ využívali svých znalostí cizích jazyků „k otevřenému pomlouvání našeho zřízení a odrazování zahraničních studentů od myšlenek socialismu“. Kategorie „bývalých lidí“ byla v dobovém jazyce tajné policie určena pro politické protivníky z let před rokem 1948 a pro „příslušníky poražených tříd“, tedy mimo jiné pro někdejší majetné občany a pro ty, kteří během druhé světové války bojovali v západní armádě. Mezi „bývalé lidi“ patřili ideoví odpůrci, ale i ti, kteří se jimi mohli stát.²³ Ačkoliv citovaná zpráva přímo neuvádí, kde docházelo ke kontaktům zahraničních studentů s „bývalými lidmi“, lze ze zjevných souvislostí dovozovat, že tomu tak bylo právě v prostředí University 17. listopadu a jejich školících středisek.

Z nemnoha dochovaných materiálů StB je také dále patrné, že příchozí studenti vzbuzovali ve zdejším bezpečnostním aparátu nedůvěru a obavy. Byli *a priori* podezíráni z napojení na cizí tajné služby a z činnosti podryvající naše státní uspořádání. Studenti mohli navíc volně cestovat do západní Evropy a bývali v pravidelném kontaktu se svými ambasádami, což tuzemskou rozvědku také znervózňovalo, především u studentů ze Sýrie a dalších zemí Blízkého východu. S nelibostí byly též monitorovány návštěvy zahraničních studentů z různých zemí na čínské ambasádě. Ve zprávách se opakovaně objevují stížnosti na „valutové machinace“ a na zapojení zahraničních studentů do šedé ekonomiky („ohrožení devizového hospodářství“).²⁴ Předpokládám, že právě kvůli výše zmíněné podezřelé pověsti a svému specifickému zaměření bývala univerzita pokládána za podivnou, bizarní a nehodnou respektu či odborného i jiného zájmu. Bližší pohled, oproštěný od těchto stigmatizujících přízvisek ovšem nabízí, jak to tak bývá, pestřejší obraz.

Zvolila jsem proto přístup, který je postaven na detailním prozkoumání instituce, která již dávno zanikla a upadla v zapomnění. Hlavním pramenem pro mě byly materiály vznikající v organismu této instituce, studentský časopis zahraničních studentů a v menší míře publikované vzpomínkové texty či rozhovory s pamětníky. V takto profilovaném výzkumu jsem mimo jiné

²² Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) OB - Hradec Králové, sign. 229, „Informační zpráva k problematice zahraničních studentů a praktikantů v ČSSR“, [1962].

²³ KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968*. Praha 1993, s. 88–91.

²⁴ ABS, f. II. správa SNB – jednotný poznatkový fond (nezpracované), karta 137.

vycházela ze své zkušenosti z účasti na výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy²⁵ v normalizačním období. Také ten byl založen především na pramenné základně vzniklé uvnitř dané instituce a v menším rozsahu bylo čerpáno i z dalších pramenů. Ačkoliv pro mě byly pamětnické rozhovory a vzpomínky inspirativní a mnohdy mi pomohly upřesnit konkrétní skutečnosti, jsem si vědoma toho, že paměť mnohdy více vypovídá o současnosti než o reálné podobě minulých událostí. Mým záměrem byla snaha porozumět tehdejšímu diskurzu vztahujícímu se k zemím třetího světa a k lidem, kteří z nich přicházeli, zkoumání *obrazu druhého* a vytváření určitého stereotypu, který vstupoval do veřejného mínění.²⁶ Zaměřila jsem se na reflexi zahraničních studentů a konfliktních situacích v zápisech tvořících jednu z agend vysoké školy, na referování o nich v tisku, především ve studentských novinách. Mým cílem tak bylo analyzovat, jak obecně hlásaná ideologie proletářského internacionalismu, přítomná v zahraničněpolitických koncepcích vztahu Československa k rozvojovým zemím, pronikala do veřejného povědomí a jakým způsobem ovlivňovala sociální interakce.

Pro moje tázání je vhodným metodologickým přístupem kritická analýza diskurzu, která spočívá ve zkoumání jazyka v sociální interakci, neboť jazyk má sociální a ideologické funkce, není transparentní. Diskurzem se rozumí druh sociálního jednání, který hraje roli ve vytváření sociálního světa a udržování sociálních vzorců. Odlišné chápání světa tak vede k odlišným formám sociálního jednání. Při analýze je velký důraz kladen na jazyk, protože skrze něj jsou vytvářeny reprezentace reality, které nejsou jen jejím pouhým odrazem, ale přispívají k jejímu konstruování a k tomu, že se její význam utváří skrze diskurz. Pro jakoukoliv kritickou analýzu je nezbytné zabývat se textem, protože je nositelem významů i změn, bez něhož je není možné tak dobře pochopit.²⁷ Analyzované texty představují především prameny úřední povahy a zprávy v dobovém tisku. Úřední prameny s sebou nesou to riziko, že jednak hovoří jen o určitém typu situací a také mnohdy spíše zachycují to, jak by realita měla vypadat – jsou to například různé plány rozvoje University 17. listopadu – nikoliv tedy to, jaká byla. Dobový tisk v zemi, kde funguje cenzura, má také svá omezení, protože o některých skutečnostech se vůbec nehovoří. Přínosný je právě proto rozbor článků z *Fóra zahraničních studentů*, které začalo vycházet v liberální atmosféře počátku roku 1968 a je v mnoha směrech otevřené.

Literatura a prameny

Kromě již zmíněných Zídkových prací je pro mé potřeby relevantní syntéza Pavla Urbáška a Jiřího Pulce²⁸ o československém vysokoškolském vzdělávacím systému po roce 1948. V ní se objevují okrajové zmínky o cizincích studujících na československých vysokých školách. Zahraničním studentů jsou věnovány také dvě nepublikované absolventské práce různé úrovně, které jsou ale již novějšího data: Daniela Hannová zpracovávala téma arabských studentů v Československu padesátých a šedesátých let²⁹ a výsledky svého bádání v koncentrované podobě

²⁵ JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Kateřina a další: *Náměstí Krásnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Togga, Praha 2012.

²⁶ KLUSÁKOVÁ, Luďa: *Obraz druhého v historické perspektivě. Tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století*. Praha 1997.

²⁷ SCHNEIDEROVÁ, Soňa: *Analýza diskursu a mediální text*. Praha 2015, s. 26–48.

²⁸ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc 2012.

²⁹ HANNOVÁ, Daniela: *Arabští studenti v Praze v padesátých a šedesátých letech 20. století*. FF UK:

publikovala v historické revue *Dějiny a současnost*,³⁰ Mária Medvecová pojednávala o zahraničních studentech šedesátých a sedmdesátých let.³¹ Zatímco Hannové pojetí dokazovalo znalost arabské komunity v Československu a ukazovalo způsoby vzájemného vnímání a ovlivňování, Medvecová příliš podléhala jazyku i pohledu pramenů a často je přejímala. Sama jsem téma zahraničních studentů v Československu šedesátých let předložila odborné veřejnosti v článku otištěném v časopise *Soudobé dějiny*.³² V něm jsem se pokusila reflektovat recepci této vysoké školy a vzájemné soužití československé společnosti s komunitami studentů z rozvojových zemí. Jádrem tohoto článku je obsaženo především v kapitole nazvané „Konfliktní soužití“.

O svém někdejší pracovišti se ojediněle zmiňují ve veřejně dostupných publikacích někteří tehdejší vyučující, například překladatel Josef Forbelský,³³ historik Alexandr Ort,³⁴ již citovaná novinářka Dagmar Vaněčková³⁵ a tlumočnice Dely Serrano.³⁶ Problém autobiografických pramenů spočívá v selektivnosti lidské paměti, která je v některých případech dána velkým časovým odstupem od popisovaných záležitostí a tím, že některé skutečnosti nejsou vnímány jako hodné zapamatování. Může ale také souviset se zamlčováním a potlačováním zážitků, které se vymykají celkovému vystavěnému obrazu či jsou z nějakých důvodů traumatizující nebo jinak nepříjemné. I jmenování pedagogové o univerzitě hovoří velmi stručně, což může být také způsobeno množstvím dalších pracovních zkušeností nebo již výše zmiňovaným vytěsňováním tématu z kolektivní paměti. Josef Forbelský jmenuje některé své kolegy z translologie, ale upozorňuje na to, že se s nimi „důkladněji neznal“, Alexandr Ort vzpomíná na návštěvy zahraničních studentů v jejich domácnosti – také jeho žena na univerzitě vyučovala a podle této výpovědi byla častou hostitelkou studentů z anglofonních a frankofonních regionů. Dagmar Vaněčková sice stručně, ale s patrným respektem reflektuje svou zkušenost a Dely Serrano žurnalistickým, na mnoha místech nepřesným a ironizujícím způsobem přibližuje dějiny University 17. listopadu.

Paměti potomků někdejších studentů jsou doposud ojedinělým typem pramene. Reflektovat svůj původ a rodinný příběh se pokusil student pražské právnické fakulty Milan Janoušek,³⁷ vnuk někdejšího guinejského studenta Institutu tělesné výchovy a sportu (dnes Fakulta tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy). Publikaci, obsahující koláž vzpomínek a citací z archivních materiálů, zasazených do dobového kontextu, vydal vlastním nákladem. Jeho práce dokládá zjevný fakt, že stopa po Univerzitě 17. listopadu není jen akademickou záležitostí. Nesouvisí jen se vznikem nového vědního oboru nebo zvýšeným akcentem na problematiku rozvojových zemí v bádání různých vědních disciplín, ale je přítomná v konkrétních lidských osudech. Řada studentů zde zůstala a založila rodiny, nebo tu zanechala potomky, kteří se stali součástí jinak etnický víceméně

Ústav světových dějin, Praha 2013.

³⁰ HANNOVÁ, Daniela: „Většinu času věnují planým řečem a flirtu s děvčaty“. Arabští studenti v Praze (1958–1967), *Dějiny a současnost* 5/2014, s. 40–43.

³¹ MEDVECOVÁ, Mária: *Zahraniční studenti v Československu v 60. a 70. letech. Vzájemné sžití a vztah k československému obyvatelstvu*. FF UK: Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2015.

³² HOLEČKOVÁ, Marta Edith: Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974), *Soudobé dějiny*, 1–2 /2013, s. 158–175.

³³ FORBELSKÝ, Josef: *Svět se mnou, svět beze mě*. Praha 2013, s. 312 a následující.

³⁴ ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek jednoho Čecha na složitě 20. století*. Plzeň 2006, s. 98–100.

³⁵ VANĚČKOVÁ, Dagmar: Na Univerzitu 17. listopadu. Z mého deníku občasníku, *Listy* 2/2014, s. 45–48;

VANĚČKOVÁ, Dagmar: Dvě žluté knihy, *Listy* 2/2011, s. 48–51.

³⁶ SERRANO, Dely: Mladí vpřed a staří na svá místa, *Časopis ToP* 61/2002.

³⁷ JANOUŠEK, Milan: *Kolín – Conacry. Příběh naší babičky*. Kolín 2013.

homogenní české a slovenské společnosti.

Nejpodstatnějším pramenným zdrojem byl zachovalý a velmi rozsáhlý, ale neutříděný fond University 17. listopadu, který je uložený v Národním archivu. Ve fondu se nachází koncepce rozvoje a fungování univerzity, učební plány, seznamy vyučujících a k některým z nich jejich kádrové materiály, zápisy z jednání disciplinární komise, dokumenty Správy kolejí a menz, archiv redakce studentského časopisu, korespondence mezi Univerzitou 17. listopadu a dalšími československými vysokými školami, a podobně. Bohužel, kvůli zákonné úpravě není možné nahlížet do osobních materiálů studentů, které jsou zde také archivovány. V menší míře jsem využívala také dalších, zde uložených fondů, především fondu Politického byra ÚV KSČ a fondu prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, které obsahují koncepce československých vztahů k rozvojovým zemím a plány na založení vysoké školy pro zahraniční studenty.

Zásadním pramenem byl měsíčník *Fórum zahraničních studentů*, který vycházel v letech 1968 a 1969 a stal se hlavní platformou, na níž mohli zahraniční studenti reflektovat svou zkušenost, problémy a názory. Časopis je ve veřejných knihovnách obtížně dostupný, využívala jsem proto exempláře uložené ve fondu University 17. listopadu, kde je uložena i torzovitá redakční korespondence, rukopisy některých článků a poslední číslo časopisu z podzimu 1969, které již nebylo publikováno. Jedno mimořádné číslo časopisu, které vyšlo bezprostředně po sebeupálení Jana Palacha, je dostupné v databázi studentských časopisů nezávislé knihovny a čítárny Libri prohibiti.

Kromě toho jsem učinila dílčí sondy do fondů Archivu hlavního města Prahy, kde jsem využila především kádrových materiálů k vybraným vyučujícím univerzity z počátku sedmdesátých let, dále v Archivu Univerzity Karlovy, kde jsou dostupné „Karolinky“ a časopis *Universita Karlova* a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Zde jsou uloženy například pozůstalosti někdejších pedagogů University 17. listopadu Josefa Václava Bečky a Jaromíra Langa, jsou ale v neuspořádaných fondech, což značně komplikuje systematické bádání.

Zajímala jsem se také o materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek, zejména o objektové svazky vedené na skupiny zahraničních studentů. Podle mých zjištění se zachovalo jen velmi málo těchto spisů, většina jich byla skartována, nebo se některé týkaly až pozdějšího období.³⁸ Zachovaly se karty, které si pro svou vnitřní potřebu vytvářela nejprve II. správa SNB (tzv. kontrarozvědka) a posléze její nástupci (Správa pro boj s vnitřním protivníkem, X. správa SNB). Jde o strojopisně vytvářené karty obsahující tematické záznamy vypsané z agenturních svazků k vybraným osobám či tzv. „problematikám“, záznamy z denních, týdenních a jiných „informací“ (svodek z celé republiky), ze svazků vedených na různé osoby nebo „akce“ v delším časovém horizontu. Většina primárních zdrojů je dnes ovšem skartovaná a nedohledatelná. Ukazují ale, jaký typ informací o zahraničních studentech byl pro tuto část tajné služby podstatný: cestování do západních států a udržování kontaktů s cizími státními příslušníky v Československu i za jeho hranicemi (podezření na špionáž), obchodování s valutami a tuzexovými poukázkami a „pítí, hry v karty a ženy“.³⁹

³⁸ Například materiál, který sleduje situaci mezi zahraničními studenty na konci sedmdesátých let, viz ABS, fond OB – Hradec Králové, sign. 593, Studijní středisko Dobruška.

³⁹ ABS, f. II. správa SNB – jednotný poznatkový fond (nezpracované), karta 137.

Pokusila jsem se také prověřit jednoho z externích vyučujících University 17. listopadu, který měl „pochybný kádrový profil“ – překladatele a spisovatele Petra Pujmana. K němu se zachovalo jen velmi málo archivních dokumentů, navíc s nízkou výpovědní hodnotou. Vztahů se zahraničím se týká jen jeden z pramenů z počátku sedmdesátých let, který dokládá Pujmanovy kontakty s členem svazu spisovatelů z Burundi.⁴⁰

V menší míře využívám také vzpomínek pamětníků, pořízených metodou oral history. Záměrně jsem se ale nepouštěla do systematického orálněhistorického výzkumu, protože by se mi pro tyto účely nepodařilo sestavit reprezentativní vzorek pamětníků. Obtížně bych totiž sháněla ty někdejší studenty, kteří nezůstali v Československu a vrátili se do svých domovů, a také někdejší československé experty, kteří na univerzitu nastupovali v drtivé většině případů již po absolvování vysokoškolského studia, a pokud jsou ještě naživu, jsou již velmi staří. Nejpočetnější skupinu by bylo možné sestavit z absolventů oboru překladatelství a tlumočnictví, ale jejich výpověď by byla příliš jednostranná a mýjela by se s hlavními formulovanými otázkami.

Struktura práce

V úvodní kapitole stručně popisuji, jaký měla Praha a Československo význam v mezinárodním kontextu v poválečném období. V následující části se pokouším zachytit, s jakými představami o zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky byla od počátku padesátých let konfrontována československá společnost, jak se téma přicházejících studentů objevovalo v dobové literatuře a filmu a jaký měla otevírací vliv na rozvoj některých vědních odvětví. Klíčové jsou dvě následující části: ve třetí, nejpodstatnější části se zabývám již samotnou institucí – přibližuji její vznik, poslání, strukturu a její vnitřní proměny, výuku a vyučující a nakonec okolnosti jejího zániku. Čtvrtá, nejobsáhlejší a závěrečná část, je podrobněji zaměřena na zahraniční studenty, na jejich ubytování, společenský a veřejný život, jejich studentský časopis a soužití s většinovou společností.

Ve své práci používám označení „země třetího světa“ pro dekolonizované oblasti Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Termín vznikl během studené války a byly jím označovány státy, které nepatřily ani do prvního (západní kapitalistické státy), ani do druhého světa (země socialistického bloku) a jimž byla společná jistá ekonomická zaostalost. Problematizovaný pojem byl nicméně akceptován a běžně se objevuje v odborné literatuře.⁴¹ Ve stejném významu používám obecného označení „rozvojové státy“, které zde slouží jako účelové synonymum. V dobových pramenech bývá používána kategorie „pokrokové státy“ pro tu skupinu zemí, která se podle různých ukazatelů jevila jako vhodný partner pro rozvíjení všestranných vztahů. „Pokrokové“ bylo v dobovém jazyce to, co směřovalo k objektivnímu cíli dějin, co bylo „v souladu s objektivním společenským vývojem“,⁴² byl to tedy přívlastek, který dodával vysokou hodnotu připojenému subjektu. V praxi byly takto označovány země se socialistickým či k socialismu se hlásícími režimy a zároveň orientující se na Sovětský svaz.

⁴⁰ ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála, sign. KR-MV, inv. j. 668353.

⁴¹ GIDDENS, Anthony: *Sociologie*, Praha 1999, s. 77–78.

⁴² FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha 1998, s. 151.

Závěr

Ačkoliv bylo pounorové Československo uzavřenou zemí, z níž bylo obtížné vycestovat, stávalo se cílem mnoha příchozích z různých částí světa. Do Prahy směřovaly různě početné skupiny politických emigrantů ze Španělska, Portugalska, Řecka a Jugoslávie, svoje komunity tu měly političtí idealisté z Itálie, Francie a anglofonních zemí a kromě toho sem, ve větší míře po polovině padesátých let, přicházeli studenti z nově se vytvářejících států Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Pro jejich potřeby byla počátkem šedesátých let založena Universita 17. listopadu, jejímž posláním bylo poskytovat vzdělání lidem z dekolonizačních území a vytvářet z nich budoucí elitu svých zemí.

Panovala představa, že tito lidé budou po návratu domů podporovat československé pronikání do těchto oblastí a stanou se tamními pomocníky. Právě tato vysoká škola, její podoba, fungování a recepce československou společností se stala objektem mého badatelského zájmu a ve své práci popisují okolnosti jejího založení, její podobu, proměny její struktury, obsah výuky a profil některých vyučujících. Překvapivě se ukázalo, že řada zdejších vyučujících měla „podezřelý“ kádrový profil. Do učitelského sboru tak byli vybráni nejen lidé ideologicky spolehliví a prověřeni, ale také odborníci, kteří ovládali cizí jazyky a na této škole mohli vyučovat navzdory tomu, že v jejich kádrových materiálech byly konfliktní skutečnosti. Vyučovala zde například manželka někdejšího letce RAF z doby druhé světové války, člověk, který sám bojoval v československé zahraniční armádě a také několik lidí z řad takzvané politické emigrace, usazené v Praze. Po založení oboru překladatelství a tlumočnictví zde externě vyučovala řada významných překladatelů, působících na filologických katedrách především pražské filozofické fakulty nebo na jiných pracovištích, například Josef Forbelský, František Fröhlich, Jiří Levý, Josef Polišenský a řada dalších.

Pro výuku zahraničních studentů bylo obtížné sladit jejich úroveň vstupních základních znalostí. Studenti přicházeli se zemí s různými vzdělávacími systémy a vytvořit funkční model, který by mohl navazovat na již získané vzdělání, bylo obtížné. Universita 17. listopadu se tak v průběhu své existence stala institucí, která především zajišťovala výuku češtiny (a slovenštiny) příchozím studentům, nabízela studium vybraných oborů ve francouzštině a angličtině a zastřešovala všechny cizí studenty v Československu. Tedy i ty, kteří po absolvování jazykové přípravy studovali na dalších československých vysokých školách. Obecně se dá říci, že studijní morálka studentů byla spíše nízká. Některým studentům činila čeština velké obtíže, museli se zde doučovat středoškolské učivo, anebo prostě raději trávili čas jinými aktivitami. Postupně se také ukazovalo, že je obtížné ideologicky na ně působit, protože byl buď k politickým záležitostem neteční, nebo se naopak profilovali způsobem, který neodpovídal zdejšímu „ideologickému kánonu“. Řada studentů zde také zažila deziluze při konfrontaci s fungováním zdejší společnosti, stěžovali si především na přílišnou byrokratičnost a samozřejmě také na paternalistický, xenofobní a rasistický přístup, který nebyl nijak výjimečný.

Další obtíž, spojená s tímto vzdělávacím projektem, spočívala také v tom, že studenti se často nevraceli do svých domovských zemí, a tak nemohla být naplňována očekávání spojená s budoucí spoluprací československých úřadů s absolventy univerzity. Studenti zde zůstávali a uzavírali sňatky, stěhovali se do západní Evropy či do jiných míst, anebo se domů nemohli vrátit kvůli vnitropolitickým událostem. I když se ale absolvent vrátil do své vlasti a chtěl udržovat kontakty s Československem, nemusel doma vzbuzovat důvěru právě proto, že studoval v jedné ze zemí sovětského bloku.

Za jednoznačný přínos University 17. listopadu pro československou vědu lze považovat zde ustavené a rozvíjené studium translologie. Přínosné byly jistě také práce⁴³ věnující se výuce češtiny jako cizího jazyka, které zde byla věnována velká pozornost a péče. Zásadní význam měla

⁴³ POLDAUF, Ivan – ŠPRUNK, Karel: *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince*. Praha 1968 a řada dalších.

ale škola pro ty, jimž byla určena především – pro zahraniční studenty. Díky získanému vzdělání mohli najít uplatnění ve svých domovech, jak ukazují například u absolventů FAMU, některým zdejší pobyt zachránil život, jako studentům z Indonésie, kteří zde studovali v době pádu Sukarna, jiní zde získali druhý domov poté, co z toho svého původního museli utéct kvůli válkám a převratům, jako v práci několikrát připomínaný cejlonský režisér Piyasiri Gunaratna. Řada z nich zde založila rodiny a také jejich potomci přispívají k tomu, že je česká společnost pestřejší, než tomu bývalo před šedesáti lety. V individuálních příbězích by bylo možné najít ještě další pozitiva.

Mým dalším okruhem otázek bylo, jak vypadalo vzájemné soužití zahraničních studentů s většinovou společností, na jaké problémy zde naráželi a jakým způsobem na ně československá společnost nahlížela. Jak jsem se pokusila ukázat v předloženém textu, byla otevřenost socialistického Československa vůči zemím třetího světa svého času velice diskutovaným tématem. V dobovém diskurzu lze hovořit o dvou protichůdných tendencích, které se v něm objevovaly a střetávaly. Na jednu stranu byl součástí ideologie proletářský internacionalismus, z něhož vyplývala spolupráce a solidarita s rozvojovými zeměmi. Na druhou stranu byla ale československá společnost uzavřená jinakosti a většinové představy o zemích Afriky, Asie a Afriky byly ovlivněny exotickými a romantizujícími představami, nebo naopak obavami z cizího a neznámého. V konkrétních situacích se objevovaly rasově motivované útoky na studenty, s nimiž si vedení University 17. listopadu nedokázalo poradit a předcházet mu. Kromě toho zde ale mnozí zahraniční studenti navázali partnerské vztahy, které se nezdálo kdy ukázaly jako trvalé. Studenti byli v některých případech také vyhledávaní, protože mluvili jazyky, s nimiž se zde bylo v živé podobě obtížné setkávat. O takovéto zkušenosti hovořil například Petr Uhl nebo někteří studenti portugalistiky z konce šedesátých let.

Obecně ale studenti vzbuzovali spíše nedůvěru, což je patrné i z nemnoha dochovaných materiálů z proveniencí tajných služeb. Nicméně, i s ohledem na ideologické a politické kontexty a přes řadu konkrétních problémů lze s odstupem let hovořit o nesporných přínosech popsání vzdělávacího projektu. Zájem o rozvojové země přispěl k rozkvětu řady specializovaných vědeckých oborů v Československu (například egyptologie, afrikanistiky, iberoamerikanistiky, etnografie, translatologie) a navázané kontakty v mnoha případech přinášely dlouhodobý užitek (což platí jak pro československé experty, tak pro zahraniční odborníky vyškolené na University 17. listopadu).

Existence University 17. listopadu byla vytěsněna z kolektivní paměti. Kladla jsem si na počátku otázku, proč tomu tak bylo. Pokoušela jsem se poukázat na problematiku pověsti školy, která bývá spojována se špióny, teroristy a ideologicky věrnými a kádrově prověřenými pedagogy a československými studenty. Nejednoznačný obraz, který znemožňoval snadné uchopení této instituce a její zařazení do výkladu nedávné minulosti, přispěl k tomu, že se z University 17. listopadu stalo jakési „slepé místo“, o němž víme, ale nevidíme ho. Z kontextu i dochovaných archivních materiálů je zřejmé, že nejrůznější složky československého bezpečnostního aparátu měly o zahraniční studenty zájem, ovšem tento zájem neznamenal jen snahu získat si mezi nimi své kontakty, ale také dávat si na ně pozor. Cizí studenti představovali bezpečnostní riziko, kromě jiného proto, že mohli cestovat do zahraničí a udržovat vztahy s tamními krajany, disponovali cizí měnou, s níž nelegálně obchodovali („kšeftovali“), bývali v pravidelném kontaktu se svými zastupitelskými úřady a byli názorově nečitelní.

Reflektovat československou zkušenost s lidmi z různých částí světa získává na naléhavosti právě nyní, v době velkých přesunů obyvatelstva. Otevírají se debaty o způsobech vzájemného soužití lidí různých kultur a v tomto kontextu stojí alespoň za zmínku, že naše společnost v poválečném i pozdějším období učinila opakovanou zkušenost s otevíráním se lidem ze vzdálených regionů, s odlišnými hodnotami a životním stylem.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv bezpečnostních složek

- fond OB – Hradec Králové, sign. 229, Zahraniční studenti v H. Králové
- fond OB – Hradec Králové, sign. 593, Studijní středisko Dobruška
- fond II. správa SNB – jednotný poznatkový fond (nezpracované)
- fond Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála

Archiv hlavního města Prahy

- fond Komunistická strana Československa, Městský výbor 1950–1990

Archiv Univerzity Karlovy

- fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Národní archiv

- Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného
- fond Ministerstvo školství a kultury
- fond Politické byro ÚV KSČ
- fond Předsednictvo ÚV KSČ
- fond Universita 17. listopadu
- fond ÚV KSČ, 02/2 a 02/01

Literární archiv Památníku národního písemnictví

- fond Jaromír Lang

PERIODIKA

Fórum zahraničních studentů

Kulturní tvorba

Literární listy

Literární noviny

Nová mysl

Rudé právo

Tribuna

Tvorba

Universita Karlova

EDICE DOKUMENTŮ A TIŠTĚNÉ PRAMENY

10 let University 17. listopadu v Praze 1961–1971. Praha: Universita 17. listopadu, 1971.

JANOŮŠEK, Milan: *Kolín–Conacry. Příběh naší babičky.* Kolín: vlastním nákladem, 2013.

PAŽOUT, Jaroslav: *Hnutí revoluční mládeže 1968–1970. Edice dokumentů.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2004.

PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém: *Proměny Pražského jara 1968–69. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti.* Brno: Doplněk, 1993.

PROCHÁZKA, Jan: *Politika pro každého.* Praha: Tezaurus 1991.

SERRANO, Dely: *Mladí vpřed a staří na svá místa. Časopis ToP, roč. 13 (2002), č. 61, s. 1–9.*

Ústava Československé socialistické republiky. Praha: Státní politické nakladatelství, 1960.

VANĚČKOVÁ, Dagmar: Na Universitu 17. listopadu. Z mého deníku občasníku, *Listy*, roč. 44 (2014), č. 2, s. 45–48.

VANĚČKOVÁ, Dagmar: Dvě žluté knihy, *Listy*, roč. 41 (2011), č. 2, s. 48–51.

MEMOÁRY A KNIŽNÍ ROZHOVORY

BIEBERLE, Josef: *Letopis intelektuála ze ztracené generace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.

BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Praha: Torst, 2007.

ČIVRNÝ, Lumír: *Co se vejde do života*. Praha: Hynek, 2000.

FORBELSKÝ, Josef: *Svět se mnou, svět beze mě*. Praha : Academia, 2013.

FROLÍK, Josef: *Špión vypovídá*. Kolín nad Rýnem: Index, 1982.

KAVANOVÁ, Rosemary: *Cena svobody: život angličanky v Praze*. Brno: Doplněk, 1997.

KALFUS, Radim: *Velký doktor. Vzpomínky na dr. Alberta Schweitzera a na Lambaréné*. Hradec Králové: Kruh, 1988.

KOMÁREK, Valtr: *Kronika zoufalství a naděje: sága z hlubin 20. století*. Praha: Academia 2004.

ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek jednoho Čecha na složitě 20. století*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

PAVELKA, Zdenko: *Petr Uhl: dělal jsem, co jsem považoval za správné*. Praha: Torst, 2013.

POLIŠENSKÝ, Josef: *Historik v měnícím se světě*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001.

RUBÁŠ, Stanislav (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*. Praha: Academia, 2012.

ROZHOVORY

Rozhovor s Michaelou Freiovou vedla Marta Edith Holečková 11. září 2007, soukromý archiv autorky.

Rozhovor s Eduardem Markem vedla Michaela Tučková 24. dubna 2014, soukromý archiv autorky.

Rozhovor se Soegengem Soejono vedla Marta Edith Holečková 17. října 2017, soukromý archiv autorky.

Rozhovor s Petrem Uhlem vedla Marta Edith Holečková 11. října a 20. října 2017, soukromý archiv autorky.

AUDIOVIZUÁLNÍ PRAMENY

Film *Fuga na černých klávesách*, 1964.

Česká televize, *Babylon*, Piyasiri Gunaratna, 16. 5. 2015.

Česká televize, *Zlatá šedesátá: Drahomíra Vihanová*, díl 14/26, 2009.

Česka televize, *Z očí do očí*, Ilios Jannakakis, 29. 1. 2014.

Stream.cz, *Žena, která tlumočila světovým veličinám*, Dely Serrano, 15. 10. 2014.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2000.

BORTLOVÁ, Hana: *Československo a Kuba 1959–1962*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011.

DEJMEK, Jindřich: *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha: Academia, 2013.

DRULÁK, Petr a kol.: *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů. Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2007.

- DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: velká politika 1938–1991. Díl II. Konce dobrodružství 1964–1991*. Praha: Karolinum, 2009.
- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- FILIPSKÝ, Jan a kol.: *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, 1999.
- GIDDENS, Anthony: *Sociologie*. Praha: Argo, 1999.
- HAVRÁNEK, Jan – POUSTA, Zdeněk: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, Praha 1998.
- HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „*O nový československý model socialismu*“. *Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2015.
- HRBEK, Ivan a kol.: *Dějiny Afriky*. Praha: Svoboda, 1966.
- JANOŮSEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury III 1958–1969*. Praha: Academia, 2008.
- JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Kateřina a další: *Náměstí Krásnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Togga, 2012.
- KLÍMA, Vladimír: *Nigérie*. Praha: Libri, 2003.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa: *Obraz druhého v historické perspektivě. Tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1997.
- KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.
- Kol. autorů: *Filozofický slovník*. Praha: Svoboda 1981.
- MUEHLENBECK, Philip: *Czechoslovakia in Africa 1945–1968*. Palgrave Macmillan 2015.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha: Triton, 2004.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol.: *Slovník českých sociologů*. Praha: Academia, 2013.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol.: *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014.
- OPATRNÝ, Josef (ed.): *Las relaciones entre Europa Oriental y América Latina 1945–1989*. Praga: Karolinum 2015.
- PASÁK, Tomáš: *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*. Praha: Karolinum, 1997.
- PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha: Prostor, 2008
- PETRAŇ, Josef: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a Karolinum, 2015.
- SCHNEIDEROVÁ, Soňa: *Analýza diskursu a mediální text*. Praha: Karolinum 2015.
- SLOBODIAN, Quinn (ed.): *Comrades od Color*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2015.
- URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Z Prahy proti Titovi. Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012.
- WEINBERGER, Ota: *Inštitucionalizmus. Nová teória konania, práva a demokracie*. Bratislava: Kalligram, 2010.
- ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*. Praha: Libri, 2006.
- ZÍDEK, Petr: *Mali*. Praha: Libri, 2004.
- ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2007.
- ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009.

REPORTÁŽNÍ LITERATURA

- BÁRTA, Petr: *Dobry den, Afriko! Expedice Lambaréné*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1971.
- BARTUŇEK, Petr: *Za džunglí je Lambaréné*. Praha: Magnet, 1969.
- BUDÍN, Stanislav: *Probuzený světadíl: včerejšek a dnešek Afriky*. Praha: Orbis, 1962.
- HANZELKA, Jiří – Zikmund, Miroslav: *Afrika snů a skutečností III*. Praha: Družstevní práce 1952.
- LION, Jindřich: *Od Limpopy k Vltavě*. Praha: Svobodné slovo, 1963.
- MÁRQUEZ, Gabriel García: *De Europa y América: obra periodística 3, 1955–1960*. Madrid: Mondadori, 2002.
- MENERT, Evžen: *Na západ od Londýna. Nepřiliš souvislé vyprávění o Ghaně a okolí, přerušované zcela nesouvislými úvahami a doplněné ódou na bridž, anglický kolonialismus, pivo a armádu*, Praha: Československý spisovatel, 1967.
- ZÍDEK, Petr: *Češi v srdci temnoty. Sedmadvacet historických reportáží o prvním čtvrtstoletí vlády komunistů*. Praha: Knížní klub, 2013.

ČLÁNKY A STUDIE

- BÁRTA, Milan: Právo azylu. Vznik politické emigrace v Československu po roce 1948, *Paměť a dějiny*, roč. 5 (2011), č. 1, s. 15–22.
- BENDL, Stanislav: Profesor Vlastimil Pařízek (1930–2002), *Pedagogická orientace*, roč. 15 (2005), č. 4, s. 94–95.
- FRANC, Martin: Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd. In: BARVÍKOVÁ, Hana a kol.: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference 23.–24. listopadu 1999*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky v nakladatelství Arenga, 2000.
- HESSLER, Julie: Death of an African Student in Moscow: Race, Politics and the Cold War. *Cahiers du monde russe*, roč. 47 (2006), č. 1–2, s. 33–63.
- HANNOVÁ, Daniela: „Většinu času věnují planým řečem a flirtu s děvčaty“. Arabští studenti v Praze (1958–1967), *Dějiny a současnost* 5/2014, s. 40–43.
- HOLEČKOVÁ, Marta Edith: Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974). *Soudobé dějiny*, roč. 20 (2013), č. 1–2, s. 158–175.
- NÁLEVKA, Vladimír: Španělé v poválečném Československu. In: KOVÁŘ, Martin – NÁLEVKA, Vladimír: *Dvacáté století. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2005.
- OLŠA, Jaroslav jr.: Českoslovenští diplomaté v černé Africe 1918–1955. Počátky budování sítě československých zastupitelských úřadů na jih od Sahary, *Mezinárodní vztahy* roč. 40 (2005), č. 2, s. 90–105.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: V krajině za zrcadlem. Političtí emigranti v pounorovém Československu a případ Aymonin, *Soudobé dějiny*, roč. 14 (2007), č. 4, s. 719–741.
- PAŽOUT, Jaroslav: „Chceme světlo! Chceme studovat!“ Demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967, *Paměť a dějiny*, roč. 2 (2008), č. 1, s. 4–13.
- PETRUSEK, Miloslav: Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1963. In: BARVÍKOVÁ, Hana a kol.: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference 23.–24. listopadu 1999*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky v nakladatelství Arenga, 2000.
- SKOPAL, Petr: „Na cestu kolem světa nebo na výlet do Krče? Recepce filmových cestopisů

- Hanzelky a Zikmunda v 50. letech“, *Illuminace*, roč. 20 (2008), č. 1, s. 85–125.
- SCHWIPPEL, Jindřich: Universita 17. listopadu – otázky pramenů k dějinám vysokých škol. In: ŠOUŠA, Jiří – EBELOVÁ, Ivana (eds.): *Inter laurum et olivam*. Praha: Karolinum, 2007.
- SZOBI, Pavel: Portugalci v „komunistické Ženevě“. Praha jako středisko antisalazarovské opozice, *Soudobé dějiny*, roč. 21 (2014), č. 4, s. 609–634.
- TĚŠITELOVÁ, Marie: J. V. Bečka sedmdesátníkem, *Naše řeč*, roč. 56 (1973), č. 3, s. 159–162.
- TOMEK, Prokop: Josef Frolík – muž na nepravém místě, *Securitas Imperii*, roč. 8 (2001), č. 8, s. 183–202.
- TOMEK, Prokop: Akce MANUEL, *Securitas Imperii*, roč. 9 (2002), č. 9, s. 325–332.
- URBÁŠEK, Pavel: Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus. K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970, *Listy*, roč. 36 (2006), č. 4, s. 17–24.
- URBÁŠEK, Pavel: Peripetie třídně politických prověrek na Univerzitě Palackého v Olomouci, *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 2 (2010), č. 2, s. 105–117.
- ZÁHOŘÍK, Jan: Česká afrikanistika před rokem 1989, *Nový orient*, roč. 61 (2006), č. 4, s. 59–61.

ABSOLVENTSKÉ PRÁCE

- DAMOVÁ, Zora: *Československá státní střední škola v Anglii (1940–1945)*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.
- HANNOVÁ, Daniela: *Arabští studenti v Praze v padesátých a šedesátých letech 20. století*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013.
- KREUZIGEROVÁ, Pavla: *Václav Černý: Intelektuál v době normalizace*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008.
- MEDVECOVÁ, Mária: *Zahraníční studenti v Československu v 60. a 70. letech. Vzájemné sùžitie a vzťah k československému obyvateľstvu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.
- ŠINDELÁŘOVÁ, Marie: *Orální historie tlumočení v Československu před rokem 1989*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.
- VAVŘÍNEK, Filip: *Portugalistika na FF UK. Vznik a dějiny oboru*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Česka zemědělská univerzita v Praze, ftz.czu.cz.
- ELITAF, Fondation Maison de Sciences de l'Homme, <http://www.fmsh.fr/recherche/24205>.
- iLiteratura.cz.
- Libri prohibiti, nezávislá knihovna a čítárna, libpro.cz.
- Listy, dvouměsíčník pro kulturu a dialog, listy.cz.
- pametnaroda.cz [online databáze].
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, psp.cz.
- Slovník české literatury po roce 1945, slovníkceskeliteratury.cz.
- „Socialism goes global“, University of Exeter, <http://socialismgoesglobal.exeter.ac.uk>.

BELETRIE

- BIEBEL, Konstantin: *Cesta na Jávu*. Praha: Labyrint, 2001.
- FAKTOR, Jan: *Jiříkovy starosti o minulost. Román o dospívání v divoké době*. Praha: Plus, 2015.
- ŠKVORECKÝ, Josef: *Příběh inženýra lidských duší. Entrtejment na stará témata o životě, ženách, osudu, snění, dělnické třídě, fízlech, lásce a smrti*. Praha: Plus, 2002.

OSTATNÍ

BARTŮNĚK, Petr: Česka expedice do Lambaréné inspirovaná strhujícím příběhem Alberta Schweitzera, *Vita Nostra*, roč. 25 (2015), č. 1, s. 21–25.

Citáty z díla předsedy Mao Ce-Tunga. Peking: Nakladatelství cizojazyčné literatury, 1968.

FORBELSKÝ, Josef: Gabriel García Márquez v Praze padesátých let, *Literární noviny* 11/2003, dostupné na iLiteratura.cz.

JELÍNEK, Petr – DESSIEOVÁ, Květa – NÁPRSTEK, Martin: *Analýza poskytování vládních stipendií ke studiu na veřejných vysokých školách občanům z rozvojových a jiných potřebných zemí*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2004 (Výstup z řešení výzkumného úkolu MZV RB 1/7/03).

Jiný malý princ, *Filmový přehled* č. 2/1968.

NEJEDLÝ, Jan – ŠOFAR, Jakub: *Po práci legraci. Lexikon lidové tvořivosti z dob socialismu*. Praha: BizBooks, 2016.

NOUZÁKOVÁ, Anna: *Osobnosti Zásmucka*. Zásmuky: Město Zásmuky, 2007.

V Praze jsem přišel o své sny. Rozhovor Hany Zahradníčkové s René Depestem, *Lidové noviny* 9. 6. 2001, dostupné na iLiteratura.cz.

Zahraniční rozvojová spolupráce ČR, 27. 12. 2005, dostupné online na www.rozvojovka.cz

ZEMANČÍKOVÁ, Alena: Jaké to bylo dětství? *Deník Referendum* 30. prosince 2014.

Zemřel prof. Ing. Ludvík Hradilek, DrSc., *Geografický a kartografický obzor* roč. 48 (2002), č. 9, s. 184.

[Bohdan Zilynskyj]: Ďasův knižní kapsář, *Dějiny a současnost* roč. 34 (2012), č. 10, s. 48.

Publikační a badatelská činnost autorky:

monografie:

HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Praha: Vyšehrad 2009, 224 s.

kolektivní monografie:

JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Kateřina a další: *Náměstí Krásnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Togga 2012, 400 s.

články:

Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974). *Soudobé dějiny*, roč. 20 (2013), č. 1–2, s. 158–175.

edice dokumentů:

JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka a kol.: *S minulostí zúctujeme. Sebereflexe FF UK v dokumentech sedmdesátých a devadesátých let 20. století*. Praha: Academia 2014, 731 s.

Účast na badatelských projektech:

2015 – dosud: Encyklopedie českého literárního samizdatu, GA ČR, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, Oddělení lexikografie, vedoucí projektu: Michal Přibáň, PhD.

2012–2014: Universita 17. listopadu a zahraniční studenti v československé společnosti 60. a 70. let, GA UK.

2007–2011: Komunistická strana Československa na Filozofické fakultě UK 1968-1989. Řešitelé projektu: Katka Volná, Jakub Bachtík, Barbora Hartigová, Marta Edith Holečková, Jakub Jareš, Klára Pinerová, Matěj Spurný, projekt podpořen v letech 2009–2011 GA AV ČR.